

5522

ЗК ПІІ

С-260

ՀԻՐԱՆՁԱԴԵ Ծ Ն Ա Ր - Դ Ո Ս

Յ Ե Ր Կ Ո Ւ
Բ Ո Լ Շ Ե Վ Ի Կ

Պ Ծ Տ Հ Ր Ա Տ

1935

329.159.

6-66

23

19 AUG 2005

ՅԱՊԻԱ ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԵ Ե ՆԱՐ-ԴՈՍ

Ը-262

Կր. 66

14 NOV 2008

ՅԵՐԿՈՒ ԲՈՒՇԵՎԻԿ

Ս. ՇԱՀՈՒՐՅԱՆ Ե Ս. ՍՊԵՆԴԱՐՅԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐՈՒՄ

1935

Պատ. խմբագիր՝ Գ. Հովհան
Տեխ. խմբագիր՝
Սրբազրիչ՝ Մ. Սուրյան

Պետրատի ապարան
գրադարան 263, պատկեր 1039
հրատ. 3438, տիրած 3000

2911
38

Յ Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ք

Հետաքրքիր ու ուշադրալի են մեր գրականության
յերկու մեծանուն վիպասանների հուշերը Ս. Շա-
հումյանի ու Ս. Սպանդարյանի մասին: Մենք վորո-
շեցինք առանձին զրբույկով հրատարակել այդ հու-
շերը, ի նկատի ունենալով նրանց յեղակի տեղն ու
բացասիկ նշանակությունն այն բաղձաքանակ հիշո-
ղությունների շարքում, վոր գրվել են Շահումյանի
ու Սպանդարյանի մասին:

Ծիրվանդադեն «Մի հանդիպում» վերնագրերը կրող
այս հոդվածը գրել է Փարիզում 1924 թ. 15-ին ողոս
ռոսի: Տպագրվել է նույն տարվա սեպտեմբերի 13-
ին «Բանվոր Պարիզ» թերթում: Ապա արտատպվել է
Ամերիկայի «Պրոլետար» թերթում, 1924 թ. 4-ին գեղ
տեմբերի: Առաջին անգամ մեկ մոտ տպագրություն
տալով այդ հոդվածը, անհրաժեշտ ենք համարում
նրա մեջ շնչափում փաստերը ճշտելու համար մի
փոքրիկ դիտողություն անել:

1902 թվին Ռիգայի Պոլիտեխնիկ ինստիտուտի ու-
սանող Ստեփան Շահումյանը գալիս է Թիֆլիս: Այդ

նույն տարում թիֆլիսում պատրաստութիւն և տեսնը վում Ղ. Աղայանի գրական ու հասարակական գործունեութեան քառասնամյակը տոնելու։ Ուսանող Շահումյանը մի ճառ և գրում Աղայանի հորեկյանի հանդիսավոր նիստին կարգալու համար։ Շիրվանդադեն, վորպես այդ հորեկյանական հանձնաժողովի նախագահ, պատմում է, թե ինչպէս ուսանող Շահումյանը մտանում է իրեն ու թույլտվութիւն խնդրում վողջույնի ճառ ասելու համար։ Նախապես ծանոթանալով ճառի բովանդակութեան հետ և տեսնելով նրա ծայր աստիճան քաղաքական բնույթը, Շիրվանդադեն մերժում է խոսք տալու Շահումյանին։ Այդպէս գրում է ինքը Շիրվանդադեն իր այս հիշողութեան մեջ։

Մեզ հասած ստույգ տեղեկութիւնների համաձայն, Շահումյանը յեղույթ ունեցել է այդ հորեկյանական հանդիսին, սակայն ընդհատվել է հորեկյանական հանձնաժողովի կողմից։ Թեև Շահումյանին հնարավորութիւն չեն տվել վերջացնելու իր ճառը, այնուամենայնիւ այդ ճառի կարգադրած և ջերբ ունեցել են խոշոր աղղեցութիւն հանդիսականների վրա, առաջին հերթին իրեն— Ղ. Աղայանի վրա, վորն այն կարծիքին է յեղել, վոր Շահումյանին պետք է թույլ տային, վոր նա վերջացներ իր ճառը։ Բարեբախտաբար խմորատիպ այդ ճառից մի որինակ հասել է մեզ և շուտով տպագրութեան կհանձնվի Շահումյանի մյուս գրաքննադատական հոդվածների հետ միասին։

Նար—Դոսն իր ծայր աստիճան հետաքրքիր հուշերը գրել է Սպանդարյանի մահվան տասնամյակի

առթիւ 1926 թվին և տպագրվել է Անդրկովկասի հայ և մյուս ժողովուրդների պարբերական մամուլում։

Նար—Դոսն այդ հոդվածն արժեքավոր է նրանով, վոր նա ընդգրկում է Սպանդարյանի կյանքի այնպիսի մի շրջան, վորի մասին մինչև հիմա և վոչ մի տող չի գրվել։ Մեծ վարպետը, յուր գրչին հատուկ ճկունութեամբ, պատմում է Սպանդարյանների ընտանիքի այն տարիների մասին, յերբ արդեն աճում ու կոխվում էր ապագա բոլշևիկ Սուրեն Սպանդարյանը։

Գեղարվեստական խոսքի յերկու մեծանուն վարպետների հուշերը հեղափոխական շարժման յերկու խոշոր ներկայացուցիչների մասին անկասկած հետաքրքիր են, և մենք սիրով հանձնարարում ենք այն ընթերցողների լայն մասսաներին։

Գ. Հովսեփ

ՇԻՐԱՆՁԱԴԵ

ՄԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ...

Անցել է մոտ քսան տարի այն որից: Ճիշտ թվականը չեմ հիշում:

Հաղարոս Աղայանցի քառասնամյա գրական գործունեության հորեկյանն էր: Իսկապես դա հորեկյան չէր, այլ մի պարզ ընկերական հացկերույթ: Բռնակալ Իշխան Գուլիցինի բռունցքն այդ ժամանակ իր գերագույն ուժի մեջ էր և ամեն մի հայ հասարակական տոնախմբություն արգելված էր: Սակայն վոստրիկանապետը բարի յեր յեղել թույլ տալու մի հացկերույթով պատվելու ծերունի Աղայանցին:

— Պայմանով, վոր հացկերույթի ժամանակ վոչ մի քաղաքական բովանդակություն խոսք չարտասանվի, — ասաց նա ինձ, վոր գնացել էյի այդ թույլատվությունը ստանալու:

— Յերաշխափորում եմ, վոր չի արտասանվի, բոլոր ճառերը կունենան գրական բովանդակություն:

Սակայն յես գիտեյի, վոր բարի վոստրիկանապետը չի բավականանալու իմ յերաշխափորությամբ և

հացկերույթին ներկա յե լինելու նրա դադանի ածա-
նը: Այս իսկ պատճառով յես նախ քան հացկերույթը
խոսողներին զգուշացրի ու գրավոր ճառերը մեկ մեկ
կարգացի: Բարերարտաբար ուղեբճների և ճառա-
խոսների թվի մեծ չեւ: Հարյուրավոր բարձության
ուշադրությունն ամէլի հացի սեղանով եր գրավւած,
քան ճառերով:

Ինձ մոտեցավ բարձրագույն տեխնոլոգիական
զարդի համադրեստով բաժանանին բարձրահասակ,
չառ համակրելի և նույնիսկ գեղեցիկ և խոհուն
գեմքով մի մոտ 20 տարեկան յերիտասարդ, մի քիչ
գունատ և հուզւած:

— Թույլ տվեք ինձ յեմ շնորհավորելու, ասաց
նա մաքուր ու գրական բարբառով:

— Պիտի խոսն՞ք:

— Վո՛չ, պիտի կարգամ, ահա այս թուղթը:

— Թույլ տվեք ինձ աչքի անցկացնելու:

— Առեք:

Յես կարգացի թուղթը: Դա շնորհավորում չեւ,
այլ մի սոսկալի հարձակողական և անվերապահ
քննադատություն վոչ Աղայանցի դորձերի, այլ Ռու-
սիայում այդ ժամանակ տիրող քաղաքական կացու-
թյան: Յերիտասարդը պնդում եւր, վոր ամեն մի
գրական գործունեւթյուն գաղապարով և
ամբողջ յաներկա պայմաններում: Վոչ մի գրակա-
նություն չի կարող դարգանալ և առաջագիմեւ և վոչ
մի գրող չի կարող ազատ արտագրել, քանի վոր ցա-
րական ռեժիմը կա:

Հետեւաբար յուրաքանչյուր քաղաքացու ժամա-
նակակից միտի բարոյական պարտականությունն և

«նախքան հորեկյաններ տոնելը», ջանալ այդ ռեժիմը
տապալելու:

— Սիրելիս, ասացի յերիտասարդին, վերա-
դարձնելով նրան իր թուղթը, — դժբախտաբար յես
չեմ կարող թույլ տալ, վոր դուք կարգաք այդ թուղ-
թը:

— Ի՞նչու, — հարցրեց նա պարզամտությամբ:

— Նայեք այն կողմը: Տեսնու՞մ եք այն չեկ մի-
րութեամբ պարսին, նա վստահեանության դադանի
դորձակալն և:

— Ե՛հ, ի՛նչ անենք: Նա ուսւ և, իսկ իմ գրածը
հայերեն և:

— Այո ուսւ և, բայց հայերեն գիտե: Ինձ խու-
ղարկելու ժամանակ նա յեր կարգում իմ ստացած
հայերեն նամակներն ու թարգմանում: Յեթե յես
թույլ տամ կարգալու բովանդակությունը Ձեր թըղ-
թի, տեղեֆոնով իսկույն կհաղորդի ուր հարկն և և
հանդեսը կխախտվի:

— Թող խախտվի, միթե՞ չառ կցավենք:

— Կցավեմ ծերունու համար, ինչո՞ւ այս հա-
մեստ տոնախմբությունը չքացնել և հորեկյանին
դանաջնել:

Յերիտասարդը թուղթը գրեց իր դրպանը, հեռա-
ցավ տխուր ու գունատ և նստեց հացի սեղանի հե-
ռավոր անկյունում: Յես պղացի, վոր չափազանց
վշտացրի նրան, բայց ի՞նչ կարող եյի անել: Գիտե-
լի, վոր նրա գրվածքի մեջ կա մի սուր և դատը
ճշմարտություն, արտահայտված վոչ նորբերն, բայց
վերին աստիճանի անկեղծ: Վորքան հիշում եմ, վրչ-
տացյալ ուսանողը նույնիսկ հացին ճմանակցեց:

Այդ որից անցան տասնյակ տարիներ: Սակայն ուսանողի դեմքը չեմ մոռանում: Նրա խելացի, գունատ և մուսյլ դեմքը տպավորվել էր իմ մեջ: Յես շարունակ դեռեմ եյի խղճի մի տեսակ խայթ ամեն անգամ, յերբ հիշում եյի այդ հոգեշունչ կերպարանքը:

Ինչու հավատացյալին արգելեցի իր հավատը քարոզելու, թող հանդեսը խափանվեր, թող իսկ ձերբակալվեր, միայն թե ճշմարտությունն արտասանվեր այդ բերանից:

Ռուսական հեղափոխության յերկրորդ տարիներ: Գնացել եյի Բագու հեռավոր ճանապարհորդությունս սկսելուց առաջ մնաք բարով ասելու իմ քույրերին: Աղբրեջանի կարմրարեւի, «Անկախության» սրերն եյին: Դրությունը վերին աստիճանի խախտում էր, որ որի վրա սպասվում էր Հանրապետության տապալումը: Մեծամասնականները սպառնում եյին Լեովկասին: Արդեն Բագվի մեջ սկսվել էր նրանց շարժումը:

Մի անուն էր հնչում հրապարակի վրա ամենից բարձր, ամենից զորեղ: Վոմանք անիծում եյին այդ անունը, վոմանք որհնում, բայց հակառակորդներն անդամ չեյին հանդգնում մի ամենաչնչին սովեր ձգելու այդ անվան վրա:

— Ֆանատիկոս է, կատարյալ հավատացյալ, մոլորված է, բայց բարոյապես մաքուր, անարատ, անարժար,— ասում եյին ամենքը միաբերան:

Գործերս վերջացնելով ուղեւորվեցի Թիֆլիս: Մտնելով յերկաթուղու կայարանը, հանկարծ ակամա կանգ առա մի բարձրահասակ տղամարդի առջև: Նա

դալիս էր դեմ ու դեմ, գլուխը բարձր պահած, խորոխ, համարձակ քայլերով: Մոտովս անցնելով, նա ինձ վրա ձգեց մի խորը հանդիմական հայացք: Դա այն ուսանողն էր, վորին յես թույլ չեյի տվել թուղթը կարդալու Աղայանցի հոբելյանին:

— Նա յես, յես ճանաչում եմ...

Դա Ստեփան Շահումյանն էր:

Այդ որից հետո յես այլևիս չ'հանդիպեցի այդ մարդուն:

15-ն Ոգոստոսի - 1924 թ. Փարիզ.

ՆՍՐ-ԴՈՍ

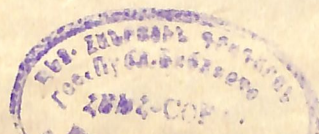
ՀԱՅՐԸ ՅԵՎ ՎՈՐԴԻՆ

1167
Սուրեն Սպանդարյանի մահվան 10-ամյակի առ-
թիվ կուղեցի համառոտակի մի գուգահեռ քաշել նրա
և իր հոր - Սպանդար Սպանդարյանի միջև, իբրեւ
պատմական յերկու անվանի անձնավորությունների,
վորոնցից յուրաքանչյուրն իր հասարակական ուրույն
դերը խաղաց մեր կովկասյան և մասնավորապես
հայկական իրականության մեջ:

Սպանդար և Սուրեն Սպանդարյաններ: Հայր և
վորդի - յերկու անտիպող, յերկու հակառակ բե-
վեռ, յերկու տարամերժ անձնավորություն, մեկը
մյուսին թխտող: Մեկը թունդ աղգայնական, մյուսը
մոլեռանդ, միջաղգայնական: Հայրը վորդու, վորդին
հոր դեմ:

Հայրերի և վորդիների մշտնջենական պատմու-
թյունը...

Սուրենը պայքարում եր իր խմբադիր հոր դա-
ղափարների և առհասարակ նրա թերթի ուղղության
դեմ վոչ միայն հասուն հասակում, յերբ նա իր աշ-

կարհաճայացքով և բնույթով արդեն կազմակերպված բողջեմիկ եր՝ աներեր իր դադափարներով, այլ և — դեռևս պատանի ժամանակ, յերբ տակավին նոր էյին բացվում նրա գիտակցության աչքերը, յերբ նա նոր եր սկսում գիտել իր շրջապատան իրեն հատուկ սուր քննադատական հայացքով, յերբ նոր եր սկսում իր բնածին խելքով ինքնուրույնորաբար դատել ժամանակակից հարցերի և յերեւութներ ժամանակ:

Ինչ թե շատ մտախի լինելով Սպանդարյանների ընտանեական կյանքին, յերկար տարիներ չվիճելով նրանց հետ, շատ անգամ և պատահել, վար յես ներկա եմ յեղել բուն ու համառ, յերբեմն պարզապես կրքոտ միճարանություններ իմբազիր հոր և գիմնադիտա մորդու միջև՝ ժամանակակից հրատապ խնդիրների մասին, միճարանություններ, վորոնց ժամանակ հայրը յերբեմն զայրացած չալրտում եր վորդու յերեսին՝ «սո՛ւս արա, լակոտ, վորչինչ չես հասկանում» բառերը: Բայց Սուրենը սուս անողը չեր, համասության կողմից իր հոր դավակն եր: Այդ վիճարանություններին յերբեմն մասնակցում էյին Սուրենի յերկու ավագ յեղբայրները, իրեն իրենց հոր զաւակաբար պաշտպաններ, և, չնայելով յերեքի (հոր և յերկու մեծ վորդիներին) միասնական գրոհին, վորդիկ Սուրենն իր ճարտար լեզվով և արդունենտացիայով յեթե չեր հաղթում, չեր ել հաղթվում: Ու յերկու կողմերն ել ժեռ քարի պես մնում էյին անսասան կանգնած իրենց տեսակետների վրա:

Պետք է ասեմ, վոր Սուրենը, բայցի բնածին ու չիմությունից և աչքարացությունից, հորից ժառանգել եր և նրա անդիժողականությունը հակառակորդի

դեմ, իր հայացքներին հաստատուն մնալը, համառ դիմումը դեպի իր նպատակակետին: Հասարակական ջիւղ, խիղախ, բողոքող, ըմբոստ վողի, սակայն այդ բոլորը միանգամայն այլ ուղղությամբ, քան հայրը: Սրան պետք ե ավելացնել և նրա ծայր աստիճան ընթերցասիրությունը, վորը նկատվում եր նրա մեջ դեռևս մանուկ հասակից: Գրքերը լավում եր ուղղակի մի չնչում: Հարյուրավոր յերեսանոց վորեւ հաստափոր մի գիրք նրա համար մի յերկու որվա պաշար եր: Յեւ հազիվ թե ուս ժամանակակից գրականության մեջ նշանավոր մի աշխատություն լիներ — դեղարվեստական թե գիտական, — վոր նա կարդացած չլիներ: Այդ գրքերի մեջ մարքսիստական աշխատությունները, անչուչտ, հետին տեղ չեյին բռնում: Յեւ, հարկավ, վերջիններիս ազդեցության տակ եր մեծ մասամբ, վոր Սուրենը դեռևս պատանի հասակից կամաց կամաց մշակում, ձեւավորում, միս ու արյուն եր դարձնում իր ինտերնացիոնալ դադափարները, վորոնց նա այնուհետեւ, հասուն հասակում, այնպես մոլեռանդաբար կառնած մնաց, հակառակ այն թուեղ ազդայնական մթնոլորտին, վոր տիրում եր իր շուրջը և ընտանիքում՝ իր հրապարակախոս հոր չնորհիվ:

Յերկու հակադիր բեվեռներ, տարիների ընթացքում, քանի գնում՝ այնքան հեռանում էյին իրարից, նրանց բաժանող վիհը քանի գնում՝ այնքան խորանում եր մինչ այն աստիճան, վոր յես կասկածում եմ, թե վերջը յերբ զադախարակաւ անտագոնիզմն արդեն կատարյալ եր և յերբ յես կորցրի նրանց իմ տեսողությունից, պահպանվե՞ր եր արդյոք հոր և

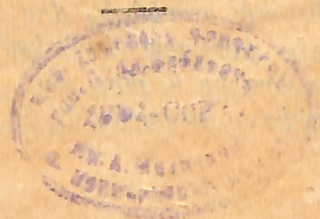
վորդու մեջ նույնիսկ հայրական ու վորդիական հա-
րադատութեան բնական զգացումը:

Թերեւս այդ անբնական և տարօրինակ չլիներ մա-
նավանդ այն պատճառով, վոր դադարաւարապէս իրա-
հակառակ լինելով հանդերձ՝ պատմական կշտնքի
զոտ ալիքներն յեկան իրենց հերթին Փիղիկապէս եւ
անջատելու նրանց իրարից, հորը չպրտելով արտա-
սահման՝ սովորած լինելու այնտեղ տաքուկ անկյուն-
ներում նստած հայ «ազգասեր» հարուստների աչքի
առջև, վորոնց իդեոլոգիան եր նա և վորոնց սեղանի
փշրանքներովն եր պահպանում իր թերթը, իսկ վոր-
դուն նետելով դաժան Սիրիւրի խորքերը՝ կամաց կա-
մաց հյուծվելու Փիղիկապէս և մեռնելու այնտեղ՝
մուրազին չհասած...

Մինչդեռ շատ ժամանակ չէր մնում, վոր նա
հասներ իր մուրազին:

Սուրենը մեռավ 1916 թվականի սեպտեմբերին,
իսկ 1916 թվականի սեպտեմբերն արդէն ծեծում եր
1917 թվականի Հոկտեմբերի դուռը, յերբ այնուհե-
տեւ նա իրականացած պիտի տեսներ իր փափաղած
յերազները:

1926 թ. սեպտեմբերի 28. Թիֆլիս.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0188568

